

Μακεδονικά

Τόμ. 39, Αρ. 1 (2010)

39

Φ. Πέτσας: το αρχαιολογικό του έργο στη Μακεδονία

Κατερίνα Ρωμοπούλου

doi: [10.12681/makedonika.678](https://doi.org/10.12681/makedonika.678)

Copyright © 2014, Κατερίνα Ρωμοπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ρωμοπούλου Κ. (2010). Φ. Πέτσας: το αρχαιολογικό του έργο στη Μακεδονία. *Μακεδονικά*, 39(1), 1-5.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.678>

Φ. ΠΕΤΣΑΣ. ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Τον Ιούνιο του 1957 προσλήφθηκα από τον Φ. Πέτσα για να εργαστώ ως ημερομίσθια εργάτρια αρχαιολόγος. Μαζί με τον Π. Θέμελη, τον Δ. Τάνη και την Ε. Γιούρη, και αργότερα την Αγγ. Πέτσα, ήμασταν οι πρώτοι βοηθοί στις συστηματικές ανασκαφές του χώρου της αρχαίας Πέλλας, που άρχιζαν τότε, αφού είχαν προηγηθεί έρευνες επιφανειακές και μικροανασκαφές από τον Φ. Πέτσα μαζί με περισυλλογές αρχαίων στην περιοχή της Π. Πέλλας, από το 1954 ως την άνοιξη του 1957. Η συμμετοχή μου στην ανασκαφή διακόπηκε το φθινόπωρο, όχι από δική μου πρωτοβουλία. Ήταν η πρώτη μου συμμετοχή σε αρχαιολογική ανασκαφή, που εκτός της αρχαιολογικής εμπειρίας που απέκτησα, μ' έκανε να γνωρίσω και τη σκοτεινή πλευρά του φεγγαριού της αρχαιολογικής υπηρεσίας. Έκτοτε είχα ποικίλης μορφής υπηρεσιακές συνεργασίες μαζί του ως το 1974.

Αρχίζω την αφήγησή μου παραθέτοντας βιογραφικά στοιχεία που σχετίζονται με την αρχαιολογική σταδιοδρομία του τιμωμένου.

Ο Φ. Πέτσας, καταγωγής ηπειρωτικής από το χωριό Αρίστη των Ζαγορωχωριών, ήρθε για πανεπιστημιακές σπουδές στη Θεσσαλονίκη. Από το 1936 έως το 1940 ήταν φοιτητής και με την ιδιότητα αυτή πήρε μέρος στις ανασκαφές του καθηγητή Κ. Ρωμαίου στη Βεργίνα (1938-1940). Συμφοιτητής με τον Μανόλη Ανδρόνικο, που επίσης βρισκόταν τότε στη Βεργίνα, έφυγε ως κληρωτός στο στρατό το 1940, ενώ ο Ανδρόνικος έμεινε στη Βεργίνα (ανταλλάσσονται εικονίτσες και δελτάριο μεταξύ τους, όπως ήταν μόδα). Μετά τη κατάρρευση του μετώπου επιστρέφει στη Θεσσαλονίκη και το 1942 δίνει εξετάσεις με τους Καλλιπολίτη και Δ. Λαζαρίδη, δύο ακόμα αρχαιολόγους που υπηρέτησαν στη Μακεδονία. Παλιοί και νέοι αρχαιολόγοι στεγάζονται στα γραφεία της υπηρεσίας στην αυλή της Ροτόντας. Ο διορισμός του όμως έγινε για τη Ζ' Περιφέρεια, που ήταν η Κέρκυρα. Λόγω της Κατοχής όμως έμεινε στη Θεσσαλονίκη. Απολύεται στις 15.5.1945 από την Υπηρεσία και ξαναπροσλαμβάνεται στις 11.10.1945. Υπηρετεί στη συνέχεια στα Γιάννενα και στους Δελφούς. Απολύεται ξανά με το Θ' ψήφισμα. Ξαναπηγαίνει στο στρατό. Τέλος, από το 1950 υπηρετεί ως Επιμελητής στη Β' Εφορεία Αττικής το 1950 και 1951 με τον Προϊστάμενό του Έφορο Γιάννη Παπαδημητρίου, τον μετέπειτα Γενικό Διευθυντή Αρχαιοτήτων και αναμορφωτή της Υπηρεσίας, εργάστηκαν στις αναστηλώσεις και στις ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας στις Μυκήνες (Τάφος Κλυταμνήστρας, Απο-

θήκη PETSAS' house). Το 1951 τοποθετείται στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης. Φαίνεται όμως ότι εκείνη την εποχή έφυγε με εκπαιδευτική άδεια για σπουδές εν Εσπερία, όπως λεγόταν η μετεκπαίδευση τότε, στην Αγγλία. Επιστρέφει και μένει στη Θεσσαλονίκη, υπηρετεί στη τότε τεράστια ΙΑ' Αρχαιολογική Περιφέρεια, υπό τον Έφορο Χ. Μακαρόνα, και αρχίζει η αρχαιολογική του δράση στη Μακεδονία. Τον Ιανουάριο του 1956 ακυρώνεται μια απόπειρα μετάθεσής του στα Γιάννενα. Το 1957 έως τον Σεπτέμβριο του 1965 υπήρξε Έφορος της ΙΒ' Εφορείας Αρχαιοτήτων της Δυτικής Μακεδονίας στη Βέροια. Τον Οκτώβριο του 1965 μετετέθη στη Θεσσαλονίκη, ως Έφορος, μετά τη συνταξιοδότηση του Χ. Μακαρόνα, απ' όπου μετατέθηκε την άνοιξη του 1969 στην Πάτρα. Εκεί διοργάνωσε εκ βάθρων την Εφορεία και επέβαλε για πρώτη φορά έλεγχο ανασκαφών των οικοπέδων Πατρών. Το 1972 διορίζεται καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας στα Γιάννενα.

Ο Φ. Πέτσας είχε μια πολυτάραχη υπηρεσιακή διαδρομή, η οποία οφειλόταν εν μέρει στις πολιτικές μεταπολεμικές συνθήκες που επικρατούσαν, αλλά και στους δικούς του χειρισμούς. Φιλόδοξος, πεισματάρης, μαχητικός στην επίτευξη των στόχων του, αρκετές φορές σε βάρος της υγείας του, αγωνιζόταν τόσο για τη διάσωση και ανάδειξη των αρχαίων μνημείων, όσο και για την προβολή του έργου του. Ένα είναι βέβαιο' αγαπούσε το επάγγελμά του με πάθος: η τοπογραφία, η επιγραφική και αρκετές φορές οι προϊστορικές επιφανειακές έρευνες τον απασχολούσαν ιδιαίτερα, παράλληλα με τις ανασκαφές. Αυτό τον εντάσσει στον τύπο του αρχαιολόγου «πεδίου» (field archaeologist).

Αλλά ας ξαναγυρίσουμε στο 1957, τότε που τον γνώρισα: Την εποχή που δραστηριοποιήθηκε στη Μακεδονία, μετά το 1953/1954, η σχέση του την «αρχαιολογούσα νεολαία», κυρίως φοιτητές, σχεδιαστές, τεχνικούς, ήταν καλή. Οι φοιτητές ακολουθούσαν τον δραστήριο αρχαιολόγο με το εξασκημένο μάτι. Η δίψα του για ανακαλύψεις ήταν μεταδοτική και γοήτευε τους νέους που τους έκανε να τον ακολουθούν με ευχαρίστηση στις περιόδεις του, για τον εντοπισμό μνημείων και χώρων. Άλλωστε, λόγω ηλικίας και προσήνειας ο Π. Πέτσας ήταν περισσότερο προσιτός, σε αντίθεση με τον Προϊστάμενό του Χ. Μακαρόνα, που ήταν 13 χρόνια μεγαλύτερός του, κλειστός και ολιγόλογος, απόμακρος με τους νέους, ώπου να τους γνωρίσει καλά και να τους εμπιστευθεί. Προπάντων ήταν ένας διαφορετικού χαρακτήρα άνθρωπος, χωρίς ένταση και πάθος, αλλά κορυφαίος γραφειοκράτης, εκφραστής της ελληνικής δημοσιοϋπαλληλίας. Ήταν φυσικό να μην υπάρξει μεταξύ τους χημεία, αλλά και οι δύο – ο ένας Ηπειρώτης, ο άλλος Πελοποννήσιος – είχαν αφιερώσει τη ζωή τους στην αρχαιολογική έρευνα της Μακεδονίας και στη διάσωση των μνημείων της, που γίνονταν με πολύ αντίξοες

συνθήκες. Υπήρχαν και άλλες δύο προσωπικότητες, πανεπιστημιακοί αυτοί. Ο Μ. Ανδρόνικος, που τότε ακόμη υπηρετούσε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία της Θεσσαλονίκης, διαφορετικός στο χαρακτήρα, τύπος διανοούμενου, αρχαιολόγος, ιστορικός της τέχνης και ολίγον φιλόλογος. Γοητευτικός συνομιλητής με τους νέους, πειραχτήρι σε πιο ιδιωτικές στιγμές, στα διαλείμματα της δουλειάς, είχε ένα ευρωπαϊκό αέρα και ήταν και λίγο νομοπ. Επιδίωκε άνετα μεταξύ των προηγουμένων, διότι είχε ισχυρή προσωπικότητα και διαφορετικούς στόχους, που τον οδηγούσαν αλλού. Τέλος, μια ανεξάρτητη ηχηρή παρουσία ήταν ο καθηγητής Γ. Μπακαλάκης, πρώην στέλεχος της Αρχαιολογικής υπηρεσίας. Δίδασκε με πάθος και ήταν καλός δάσκαλος, αν ανακάλυπτε τον τρόπο της σκέψης του. Δεν φοβόταν να διατυπώσει τη γνώμη του ακόμη και με σαρκασμό για τις γνώμες των άλλων και να τα «βάλλει» με τους πολλούς. Αυτός έστειλε φοιτητές στους Μακαρόνα, Πέτσα και Ανδρόνικο. Πολλοί φοιτητές του αργότερα έδωσαν εξετάσεις και εισήλθαν στην Αρχαιολογική υπηρεσία και άλλοι έγιναν πανεπιστημιακοί. Αυτός καθοδήγησε τον Πέτσα στη συγγραφή της διδακτορικής του διατριβής.

Εκείνη την περίοδο, του 1957, οι σημαντικότεροι αρχαιολογικοί χώροι ήταν: Βεργίνα, Πέλλα, Γαλεριανό συγκρότημα Ροτόντα, Ανατολικό και Δυτικό Νεκροταφείο Θεσσαλονίκης, Δίον, Λευκάδια, Όλυθος, Λητή, (Δερβένι), Αμφίπολη, Θάσος, Κοζάνη, Πύδνα και Φίλιπποι. Πραγματοποιούνταν όμως μόνο περιορισμένης έκτασης έρευνες, όταν επέτρεπαν τα πενήχρα οικονομικά αλλά και το ολιγοπρόσωπο επιστημονικό ανθρώπινο δυναμικό.

Ο Πέτσας, παρόλο που ήταν Έφορος, ήταν υφιστάμενος του παλαιότερου Μακαρόνα, γι' αυτό αυτός τον έστειλε με διαταγές σε διάφορες αποστολές στην απέραντη ΙΑ' Αρχαιολογική περιφέρεια. Η πρώτη εντυπωσιακή εργασία του ήταν, όταν το 1954 ασχολήθηκε με την προστασία και ανάδειξη του μακεδονικού τάφου της Κρίσεως στα Λευκάδια, που είχε αποκαλυφθεί τυχαίως. Μάλιστα αργότερα αποτέλεσε και το θέμα της διδακτορικής του διατριβής. Ως σήμερα, παρά την αποκάλυψη πολλών μακεδονικών τάφων, ο Τάφος της Κρίσεως θεωρείται ένα πολύ σημαντικό μνημείο για την αρχιτεκτονική και ζωγραφική του 4ου αι. π.Χ., και ήταν το μόνο αρχαίο μνημείο που εκπροσωπούσε τις αρχαιότητες της Μακεδονίας σε πολλά έγγραφα εγχειρίδια και μελέτες για αρχαία αρχιτεκτονική και ζωγραφική εκείνης της εποχής. Για μένα προσωπικά αποτέλεσε ένα διδακτικό παράδειγμα, όταν έσκαβα, αργότερα το 1971, τον Τάφο των Ανθεμίων, στη ίδια περιοχή του, για το τι έπρεπε να αποφύγω στο θέμα της διάσωσης και συντήρησης, γιατί ο Τάφος της Κρίσεως και τα προβλήματα συντήρησής του έγιναν αφορμή κάπως να αφυπνισθεί το Υπουργείο και οι αρχαιολόγοι και να κατανοήσουν ότι οι μακεδονικές τοιχογραφίες ήταν κάτι διαφορετικό από τις βυζαντινές. Τον Τάφο της Κρίσεως τον επισκέφθηκα πρώτη φορά με ομάδα

αρχαιολόγων το 1957, σε εκδρομή που μας οδήγησε ο Πέτσας στην Πέλλα, στα Λευκάδια. Τότε τον άκουσα να μιλά και για το Νυμφαίο, τη σχολή του Αριστοτέλη.

Πέλλα. Ο Πέτσας από το 1954 τριγυρνούσε στην περιοχή της Πέλλας, κάνοντας επιφανειακές έρευνες και περισυλλέγοντας διάφορα μαρμάρινα κομμάτια, γλυπτά, επιτύμβιες στήλες, επιγραφές. Την άνοιξη του 1957, μια τυχαία ανακάλυψη αρχιτεκτονικών μελών στο υπόγειο κάποιου σπιτιού στη Παλιά Πέλλα (Στ. Στεργιούλας - ιδιοκτήτης) και κάποιο γωνιακό κιονόκρανο που μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη έδωσαν την ευκαιρία στον Πέτσα στην αρχή για μια μικρή έρευνα και αργότερα, χρησιμοποιώντας και τον Τύπο, να πείσει, ώστε να κατανοήσουν τη σημασία του ευρήματος οι αρμόδιοι και να δώσουν χρήματα. Έτσι ξεκίνησε η συστηματική ανασκαφή στη Πέλλα, που συνεχίζεται ως σήμερα. Ο θόρυβος που ξεσήκωσε ο Τύπος προκάλεσε το κυβερνητικό ενδιαφέρον, ο ίδιος ο Πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής επισκέφθηκε τη Πέλλα καθώς και πολλοί άλλοι πολιτικοί και εξέχουσες προσωπικότητες από το εσωτερικό και εξωτερικό. Με την επίκληση των «εθνικών λόγων» χρηματοδοτήθηκε γενναία για την εποχή εκείνη η ανασκαφή. Επίσης η Πέλλα έγινε αιτία να ωφεληθούν και άλλοι αρχαιολογικοί χώροι της Μακεδονίας. Θεσπίστηκαν ειδικά κονδύλια για ανασκαφές και αναστηλώσεις της Β. Ελλάδος και για τα Μουσεία της Β. Ελλάδας, για «εθνικούς λόγους», από τις Δημόσιες Επενδύσεις, πράγμα που προκάλεσε αντιδράσεις στις υπόλοιπες Αρχαιολογικές περιφέρειες. Από τότε ο Καραμανλής, ως το τέλος της δημόσιας ζωής του, ενδιαφέρονταν προσωπικά για τα αρχαιολογικά προβλήματα τη Μακεδονίας. Η χρησιμοποίηση όμως του Τύπου από τους αρχαιολόγους και τους άλλους τοπικούς παράγοντες, όταν ξεπερνούσε τα όρια, δημιουργούσε προβλήματα και τριβές για προσωπική προβολή και κατηγορίες για μάρκετινγκ των μνημείων εις βάρος της επιστημονικής αντιμετώπισης του ευρήματος. Τώρα κανείς δεν σχολιάζει τέτοια φαινόμενα, όλοι όμως έχουν συνηθίσει να χρησιμοποιούν αυτά τα μέσα. Τελικά, η συνταγή της χρησιμοποίησης του Τύπου ήταν όφελος για τα αρχαία, αλλά έβλαψε τους αρχαιολόγους, γιατί άλλαξε τη νοοτροπία τους. Αργότερα το παράδειγμα της Β. Ελλάδος λειτούργησε επωφελώς και για τις ανασκαφές του κ. Μαρινάτου στο ακρωτήριο της Σαντορίνης.

Το φθινόπωρο του 1957, ο Πέτσας μεταφέρθηκε στη 1Β΄ Περιφέρεια της Βέροιας, όπου συνέχισε τις δραστηριότητές του στα Λευκάδια και ασχολήθηκε και με τα προϊστορικά σημαντικά κατάλοιπα του Βερμίου. Παράλληλα επιστάτησε και στην ανέγερση του Μουσείου της Βέροιας. Η επισήμανση του πολύ σημαντικού νεολιθικού οικισμού της Ν. Νικομήδειας οφείλεται σ' αυτόν ανεξάρτητα ότι για άλλους λόγους προκάλεσε την Αγγλική Σχολή

να διενεργήσει την ανασκαφή, λόγω εμπειρίας (αρχαιολόγοι Ρόντεν, Ρένφριου). Η έρευνα του ναού και του ιερού της Λευκόπετρας στις πλαγιές του Βερμίου και συγκεκριμένα η ρωμαϊκή του φάση που αποκαλύφθηκε από την τυχαία ανεύρεση ομάδας επιγραφών, μας χάρισε το μοναδικό στην Ελλάδα ιερό Μητρός Θεών Αυτόχθονος. Η δημοσίευσή του σε ειδική μονογραφία κυκλοφόρησε σχετικά πρόσφατα (ΚΕΡΑ). Η μετάθεσή του στη Θεσσαλονίκη το 1965, μετά τη συνταξιοδότηση του Χ. Μακαρόνα, συμπίπτει με τον μεγαλύτερο οργανισμό ανασκαφών στη πόλη και στα μνημειακά της σύνολα. Έσωσε την Αρχαία Αγορά από την καταστροφή και ανέδειξε με ανασκαφές και στερεώσεις το συγκρότημα του Γαλεριανού ανακτόρου και της Πομπηϊκής οδού, που οδηγούσε στη Ροτόντα. Επόπτευσε στις μεγάλες ανασκαφές του Ανατολικού και Δυτικού Ρωμαϊκού Νεκροταφείου. Παράλληλα επέπτευσε και συντόνισε την έκθεση στο Νέο Μουσείο απέναντι στη Διεθνή Έκθεση. Επενέβη και διέσωσε από καταστροφή στη Χαλκιδική τον ναό του Ιερού του Άμμωνος Διός από την ανέγερση ξενοδοχείου (υπόθεση Τρικαλιώτη).

Σ' έναν μεγάλο βαθμό σ' αυτόν οφείλεται η γνωστοποίηση των αρχαιοτήτων της Μακεδονίας στο διεθνές κοινό αλλά και στο ευρύτερο επιστημονικό κοινό. Το άνοιγμα που προκάλεσε το συνέχισαν και το αξιοποίησαν οι επύγονοι.

Ανέφερα αυτά που θεώρησα πιο σημαντικά από τα ανασκαφικά έργα που αποτέλεσαν την αφορμή για τη συνέχιση ερευνών. Για το συγγραφικό έργο του δεν θα μιλήσω. Θα κάνω όμως μια εξαίρεση για να αναφέρω τα *Αρχαιολογικά Χρονικά* που έγραψε με πολλή επιμέλεια ως παράρτημα στα *ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ* (τόμοι Ζ, Θ, ΙΔ' και ΙΕ'), που καλύπτουν την περίοδο 1960-1970 μαζί με τη βιβλιογραφία για την αρχαία Μακεδονία υπήρξαν και είναι ακόμη το καλύτερο εγχειρίδιο γι' αυτήν την εποχή για όσους εργάστηκαν και εργάζονται ως αρχαιολόγοι στη Μακεδονία. Αποτελούν ουσιαστικό συμπλήρωμα στα *Χρονικά του Αρχαίο-λογικού Δελτίου* του Τ.Α.Π.